

СЕКЦІЯ 1. ОНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Харитонов Євген Олегович,

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України, завідуючий кафедрою цивільного
права Національного університету «Одеська юридична академія»*

КОНЦЕПЦІЯ СТАТУСУ ЛЮДИНИ ЯК ПРИВАТНОЇ ОСОБИ В ОНОВ- ЛЕНОМУ ЦК УКРАЇНИ: ПОШУК ПАРАДИГМИ

З погляду цінностей (ідеї) приватного права, поміж яких чільне місце займає людина – приватна особа, ЦК України потребує кардинального перегляду з метою адаптації його концепції до європейського концепту приватного права у процесі рекодифікації.

Центральною постаттю в усіх цих сферах є людина, котра виступає як приватна особа – індивідуально або у об'єднаннях приватних осіб. При цьому людина є також центральною постаттю серед суб'єктів цивільних відносин, що вимагає приділення їй належної уваги у Цивільних кодексах приватно-правового типу.

Можливі заперечення, що наразі йдеться про рекодифікацію, передусім, з метою адаптації українського цивільного законодавства до засад європейського договірного права тощо.

Однак зауважимо, що європейське приватне право, як таке, починалося фактично з вирішення питань правового статусу особи. Потім на цьому підґрунті формувалася система майнових відносин, речових прав, договорів приватного права тощо.

Коли західні правознавці радили пострадянським країнам, щоб вони, створюючи нові цивільні кодекси, враховували неможливість одразу вийти на рівень приватноправових конструкцій, який існує у західних країнах, а просуватись до цього рівня поступово [1], то, здається, вони мали на увазі й необхідність поступового «осучаснення» підходів до визначення статусу людини – учасника цивільних відносин, як підґрунтя для наступних перетворень у галузі регулювання торгового обігу.

Вирішити це питання пропонуємо шляхом трансформації Книги першої ЦК України, залишивши в ній «Загальні засади» (з відповідним

перейменуванням книги) і перемістивши норми про статус людини як приватної особи до Книги другої, яка має називатися «Приватна особа». Визначальним у Книзі другій має бути розділ «Людина, як приватна особа»¹ [2].

Зауважимо, що сучасна цивілістична доктрина відображає певні зміни у цій галузі, що відбулися після відходу від радянської концепції права, зокрема, у цивільне законодавство України повернули терміно-поняття «фізична особа». Якщо раніше в центрі уваги знаходилася характеристика людини, як громадянина, і тим самим підкреслювалося значення її взаємин з державою, то тепер враховується значення людини у цивільних відносинах.

Згідно зі ст. 24 ЦК України фізична особа – це людина, яка виступає як учасник цивільних відносин. Категорії «фізична особа» та «людина» не є тотожними. Відмінність між ними полягає в тому, що поняттям «людина» охоплюється будь-яка біопсихосоціальна істота, незалежно від того, чи вступає вона в цивільні відносини, чи ні. Людина може бути, а може й не бути учасником цивільних відносин, вона може бути суб'єктом права, а може розглядатися як об'єкт впливу в іншій системі суспільних зв'язків. Таким чином, розуміння терміно-поняття «фізична особа» у правознавстві може не збігатися з баченням людини, як істоти біологічної: іноді це категорії тотожні, а іноді – поняття «фізична особа», як випливає з формулювання ст. 24 ЦК України, є вузким, ніж поняття «людина» (остання може бути також суб'єктом відносин у тих галузях права законодавства, де термін «фізична особа» не використовується, а, натомість, йдеться про «людину», «громадянина» тощо). Можна сказати, що у вітчизняній цивілістиці певною мірою відбулося «повернення» від громадянина до приватної особи.

Проте, сучасну вітчизняну концепцію цивільної правосуб'єктності людини (або ж «фізичної особи» згідно термінології цього ЦК) не можна визнати dokonanoю, а тим більше – досконалою.

По-перше, на жаль, поширений в усіх європейських правових системах термін «природна особа», поки що, так і не зміг витіснити позначення «фізична особа», появи якого вітчизняна юриспруденція завдячує каліці з уже архаїчного російського перекладу XIX ст. терміну «natural person».

По-друге, непослідовною є характеристика людей та організацій, як суб'єктів цивільних відносин: якщо вже у цивілістичній доктрині та у цивільному законодавстві йдеться про «юридичні особи приватного права», то логічним було б вести мову також про «приватну особу», як узагальнюючу категорію, що охоплює і людей, і юридичні особи приватного права.

¹ На доцільність зміни термінології раніше звертала увагу З.В. Ромовська.

Приватна особа є центральною постаттю цивільного права, слугуючи, власне, передумовою виникнення та існування також приватного права, як концепту. Приватна особа характеризується тим, що вона: 1) не є фігурантом держави, 2) не знаходиться у відносинах влади – підпорядкування з іншими приватними особами, 3) вільно і рівноправно з іншими особами визначає для себе права і обов'язки у відносинах, що виникають з її ініціативи.

У зв'язку з цим зауважимо недостатнє врахування вітчизняною цивілістикою категорії «природні» права людини, які складають найважливіший елемент загального статусу останньої. Вони належать саме до приватного права та існують незалежно від того, чи визнані вони об'єктивним правом, чи ні. Вони є об'єктивними в силу своєї природності, невідчужуваності від людини, і можуть бути охарактеризовані як такі, що надані Богом. У приватноправовій сфері правосуб'єктність учасників цивільних відносин є однаковою і ґрунтується на засадах юридичної рівності, свободи їхньої волі та ініціативності при встановленні правовідносин, реалізації відповідних суб'єктивних прав і обов'язків.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що цивільно-правовий статус людини-приватної особи, як юридичне оформлення сукупності базових природних прав людини, має бути, передусім, закріпленим у Конституції України, норми якої у цій галузі за своєю сутністю є втіленням норм природного права на рівні національного законодавства.

Разом із тим, правовий статус людини має бути також відображеним і у ЦК України. Практично це доцільно зробити шляхом реформування Книги другої ЦК, доповнивши її загальними положеннями щодо засад визначення статусу людини-суб'єкта цивільних відносин та положеннями стосовно правових гарантій здійснення / реалізації природних майнових прав людини.

У свою чергу, реформування книги другої ЦК припускає необхідність визначення засад цивільно-правового статусу людини (приватної особи), які досі залишаються нез'ясованими.

Як не парадоксально, але поміж принципів цивільного права, що розглядаються у літературі, засади визначення цивільно-правового статусу особи (у тому числі, й людини, котра є центральною постаттю у цивільних відносинах) не згадуються.

Можна припустити, що такий стан речей є наслідком абсолютизації пандектної системи цивільного права, у якій відсутній розділ «становище особи». Хоча перевагою пандектної системи є виокремлення в ній «Загальної частини», що дозволяє уникати повторів у викладенні законодавчого матеріалу, але саме «Загальна частина» поглинула норми, присвячені визначенню правового статусу особи, змішавши їх з низкою інших загальних положень. У

результаті визначенню цивільно-правового статусу людини, як приватної особи приділяється значно менше уваги, ніж мало би бути у сучасному суспільстві.

Очевидно, методологічний підхід до визначення засад цивільно-правового статусу особи та реалізації нею цивільних прав із врахуванням намірів України адаптувати національне законодавство України до права ЄС має визначатися відповідно до засад DCFR, котрі є надійним орієнтиром на цих теренах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Довгерт А.С. Теоретичні, техніко-юридичні та інші питання ре кодифікації цивільного законодавства України. Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євро інтеграційних процесів: матер. Всеукр. науково-правничої конф. (8-9 листопада 2019 р.). Одеса: Фенікс, 2019. С. 42-46.

2. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина. Академ. курс: підр. К., 2005. С.234-237.

Харитоновна Олена Іванівна,

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
завідувачка кафедрою права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ДЕЩО ПРО КОНЦЕПЦІЮ КНИГИ 4 ЦК УКРАЇНИ

Одним з найбільш актуальних завдань, що постають перед нашою державою у зв'язку з підписанням Угоди між Україною та ЄС, є адаптація вітчизняного законодавства до умов внутрішнього ринку ЄС. Разом із тим, виконання цього завдання, у першу чергу, потребує внутрішнього узгодження актів національного законодавства у цій галузі, усунення колізій та невинуватених прогалин тощо. Таким чином, передусім, має бути гармонізоване регулювання відносин інтелектуальної власності кодифікованими актами (у першу чергу, ЦК України, книга четверта якого – «Право інтелектуальної власності» встановлює принципи положення регулювання відповідних відносин) та спеціальними законами. При цьому постає необхідність вирішення таких взаємопов'язаних актуальних завдань:

1) визначення концепції права інтелектуальної власності (встановлення її правової природи тощо).

2) забезпечення подолання неузгодженості положень спеціальних законодавчих актів у сфері інтелектуальної власності з положеннями ЦК України.